

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук;
Король С. М., канд. політ. наук;
Куліш А. М., д-р юрид. наук;
Лобко Н. В., канд. іст. наук;
Нестеренко В. А., канд. іст. наук;
Піскун В. М., д-р іст. наук;
Семенов В. М., канд. наук з держ. упр.;
Сухонос В. В., д-р. юрид. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 11 від 11.05. 2017 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях:
історія, проблеми, перспективи** : матер. IV Всеукр. наук.-
практ. конф. : у 2 част. (Суми, 19 травня 2017 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський
державний університет, 2017. – Ч. 1. – 100 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 703 від 5 грудня 2016 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

КОРОЛЬ В. М.
(Сумський державний університет)

**ВИДИ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ
У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ
ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1945–1950 рр.)***

Система державних трудових резервів (ДТР) була радянською централізованою структурою, що займалася підготовкою кваліфікованих робітничих кадрів протягом 1940-х – 1950-х рр. До її складу входили школи фабрично-заводського навчання (ФЗН), ремісничі училища (РУ) та низка аналогічних їм галузевих професійно-технічних навчальних закладів. Найбільшого розвитку система ДТР набула у другій половині 1940-х рр. під час повоєнної відбудови економіки [1].

У згаданий період школи та училища трудових резервів наповнювалися як добровольцями, так і примусово мобілізованою молоддю. Голод і хронічне недоїдання, тяжка праця, переохолодження взимку через нестачу теплого одягу і взуття, антисанітарні умови проживання, поширеність інфекційних хвороб та інші негаразди повоєнних років призводили до того, що значна частина учнівського контингенту трудових резервів мала хронічні проблеми зі здоров'ям і потребувала відновлення сил.

Ігнорувати цю масштабну проблему влада просто не могла. До того ж заходи з організації відпочинку та оздоровлення учнів широко афішувалися і слугували рекламою для залучення якомога більшої кількості добровольців до трудових резервів. Тому навіть в умовах післявоєнної

* Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження № 0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

розрухи у системі ДТР знайшлося місце і для туристично-рекреаційної діяльності. В архівних документах зазначеного періоду перші згадки про організацію в Україні оздоровлення вихованців трудових резервів датуються 1944 р. [2, арк. 35]. А вже у 1945 р. на оздоровлення учнів училищ та шкіл ФЗН радянським урядом виділено 3,4 млн. крб., з яких фактично було витрачено протягом року близько 2,5 млн крб. [3, арк. 67]. Надалі цей напрям діяльності став традиційним і розглядався в установах системи ДТР як обов'язковий.

Серед туристично-рекреаційних заходів, які охоплювали трудрезервників у відбудовчий період, можна виділити наступні:

1. Санаторне лікування. У 1945 р. за домовленістю з Українським курортним управлінням у розпорядження Республіканського управління трудових резервів УРСР був наданий санаторій у Кирилівці (Запорізька обл.), розташований на березі Азовського моря. Санаторій спеціалізувався на лікуванні ревматичних захворювань, а також був загальнооздоровчим. Відомо, що за перший сезон роботи закладу до нього були направлені 528 учнів [3, арк. 67]. У Криму після війни теж були відкриті два санаторії, які належали системі ДТР: «Трудові резерви» в Ялті [4, с. 1] та «Ударник» у Євпаторії [5, с. 3]. Але вони були всесоюзного рівня, і відпочивали в них учні з усіх куточків СРСР.

Крім власних санаторіїв система трудових резервів також користувалася мережею відповідних оздоровчих закладів профспілок та Наркомату (згодом Міністерства) охорони здоров'я УРСР. Так, у 1945 р. 542 учні лікувалися у санаторіях Наркомздорову і ще 32 – у профспілкових [3, арк. 68].

Путівки розподілялися по всім областям України. Їх видача відбувалася за двома показниками: за станом здоров'я та за успішністю навчання. Тому їхали на курорти переважно хворі та відмінники-активісти. За статистикою, у 1947 р. у санаторіях

загалом було оздоровлено 3607 трудрезервників. З 1062 зареєстрованих учнів, хворих на туберкульоз органів дихання, 892 пройшли спеціальне санаторне лікування, а з 971 ревматиків до грязелічниць були направлені 415 [6, арк. 77]. Траплялося і виділення путівок з надлишком. Наприклад, того ж року в Сумському РУ № 1 їх отримали вдвічі більше, ніж було потрібно для туберкульозників цього училища [7, арк. 45].

2. Створення будинків відпочинку. Перебування у цих закладах не поєднувалося зі спеціальним лікуванням. Заклади розраховувалися на середньостатистичного учня. Втім, путівки до них теж давали передовсім «пільговикам» (хворим, сиротам, дітям героїв війни) та «передовикам» навчання, виробництва і суспільно-корисної діяльності.

Почали створюватися такі установи у ДТР з 1944 р. Саме тоді при Сталінському облуправлінні трудрезервів відкрито будинок відпочинку на 250 місць, Харківському – на 150, Одеському – на 80 осіб [2, арк. 35]. У 1945 р. з'явився ще один такий об'єкт при Київському облуправлінні [3, арк. 67].

Використовувалися й аналогічні рекреаційні установи професійних спілок. Так, у 1947 р. трудові резерви УРСР направили 4245 учнів до власних будинків відпочинку та 245 – до профспілкових [6, арк. 78]. За домовленістю свої об'єкти надавали й інші структури та підприємства. Наприклад, у березні 1948 р. десять учнів Роменської школи ФЗН № 5 чотири тижні перебували у будинку відпочинку залізничної станції Жихор (Харківська обл.) [8, арк. 18].

3. Організація літніх таборів. Використовувалися як заміник стаціонарних будинків відпочинку. Головним чином були орієнтовані на учнів училищ, в яких на відміну від шкіл ФЗН існували літні канікули. Відомо, що в 1945 р. у таких таборах, облаштованих у Ворошиловградській, Вінницькій та Одеській областях, відпочивали 902 осіб [3, арк. 67-68]. У

1947 р. табори поширилися у більшості областей, влітку цього ж року в них перебували 5247 учнів [6, арк. 77-78].

4. Відправлення молоді до підсобних господарств.

Республіканське управління трудових резервів розглядало у своїх звітах перебування учнів у підсобних господарствах установ терміном 10-15 днів як відпочинок та оздоровлення. Зокрема, у 1945 р. згадується про майже 2 тис. таких відпочиваючих [3, арк. 67-68]. Такий аграрний туризм у трудових резервах був суперечливим явищем. З одного боку, після задушливих індустріальних міст, шахт і заводів свіже сільське повітря, чиста вода і раціон, покращений свіжими продуктами з господарства, дійсно ставали справжніми ліками. До того ж наявність поруч лісових насаджень чи водних об'єктів, де можна було проводити вільний час, та й просто зміна обстановки позитивно впливала на психологічний стан молоді. Але з іншого боку, підлітки, як правило, були зобов'язані безкоштовно працювати у підсобних господарствах. Вочевидь, ступінь завантаженості учнів роботою та її посиленість у кожному конкретному випадку ставали тією мірою, якою можна було розцінювати зазначені відрядження туристичним відпочинком чи навпаки – виключно примусовою експлуатацією.

5. Розвиток спортивного туризму. Після війни в закладах ДТР та осередках добровільного спортивного товариства «Трудові резерви» культивувався і спортивний туризм. Щоправда, у 1947 р. констатувалося значне відставання його розвитку [6, арк. 60]. Давалася взнаки нестача ресурсного забезпечення цього виду спорту. Однак все ж тоді туристичним походам трудрезервників вдалося стати непоодиноким явищем. Здебільшого їм намагалися надати ідеологічно-патріотичного і пропагандистського змісту. Наприклад, у листопаді 1947 р. два десятки відмінників навчання Ялтинського ремісничого училища № 5 на чолі з викладачем фізкультури здійснили

туристичний перехід за маршрутом Ялта–Соколине–Бахчисарай–Альма–Сімферополь. Весь шлях підлітки пройшли місцями стоянок партизанських загонів. Протягом кількох діб вони знаходилися у складних гірських умовах за холодної пори року. У Сімферополі учасники переходу були нагороджені почесними грамотами обкому комсомолу [9, с. 4].

Не зважаючи на різноманітність туристично-рекреаційних заходів, доступ до них мала лише невелика частина учнівського контингенту. Наприклад, у 1947 р. усіма видами цих заходів були охоплені всього лише близько 20 тис. учнів [6, арк. 78], тоді як їхня загальна чисельність сягала 217 тис. осіб [6, арк. 5-6].

Отже, туристично-рекреаційна діяльність у закладах системи ДТР була надзвичайно позитивним явищем, яке відзначалося насиченістю та багатоплановістю і водночас обмеженою доступністю для більшості учнівської молоді.

1. *Король В. М.* Стан мережі навчальних закладів системи трудових резервів у період відбудови економіки України (1943-1950 рр.) / В. М. Король // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухолинського: зб. наук. пр. / гол. ред. В. Д. Буда, гол. ред. сер. М. М. Шитюк. – Вип. 3.37 (105): Сер.: «Історичні науки». – Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухолинського, 2014. – С. 90-95.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4609, оп. 1, спр. 9, 65 арк.

3. ЦДАВО України, ф. 4609, оп. 1, спр. 21, 92 арк.

4. Санаторий «Трудовые резервы» // Красный Крым. – 1945. – 14 октября. – С. 1.

5. *Бузмаков П.* Один день в санатории трудовых резервов / П. Бузмаков // Красный Крым. – 1946. – 5 марта. – С. 3.

6. ЦДАВО України, ф. 4609, оп. 1, спр. 45, 135 арк.

7. Держархів Сумської обл., ф. Р-7607, оп. 1, спр. 9, 50 арк.

8. Держархів Сумської обл., ф. Р-6477, оп. 1, спр. 43, 104 арк.

9. Агитационный туристский переход // Красный Крым. – 1947. – 14 ноября. – С. 4.